

Hallgatás-árnyalatok

Szempontok a katolikus egyház nyilvánosságviszonyainak értékeléséhez

Az egyházzal – most itt a katolikkal – kapcsolatban a hallgatás általában vád. Hallgatott az egyház a holokauszt idején, hallgatott a kommunizmus idején és hallgat ma is a gazdasági és politikai bűnök láttán. A hallgatás azonban többirányú és többretegű cselekmény, s minél árnyaltabban gondolkodunk a hallgatás-típusokról, annál finomabban és mélyrehatóbban tárul fel a hallgatás kultúrája, amin belül az említett vádakkal érdemben szóba lehet, sőt talán kell is állni. Három megkülönböztetés mentén tárgyalom a hallgatás tematikáját. Először az egyház megszólalásait és hallgatásait mutatom be társadalomtudományi megközelítésben. Második lépésben a Bibliára és az egyház normatív tanításaira alapozva kísérlem meg föltárni a hallgatás teológiai mélyrétegeit és provokációit. Végül a hallgatás és a megnyilatkozás feltételeiről beszélek, a rutinokról, a fejlesztési szükségletekről és a lelkeségről. Önmagában a hallgatást cselekvésnek tekintem, amely bármely más cselekvéshez hasonlóan lehet építő és romboló, lehet érthető és érthetetlen, így és-ekkel összekötve, nehezen szétválaszthatóan.

Érdekes, hogy a magyar nyelv a *hallgat*, *hallgatás* szavait máshonnan eredezteti, mint a nagy európai nyelvek. A latin *silentium* egyszerűen csöndet jelent, s ha a szenátusban vagy egy lakomán valaki szólásra emelkedett, akkor kért *silentiumot*. Idilli csöndet, némaságot sugall e latin kifejezés, amit Vergilius sora költőien fejez ki: „*amica silentia lunae*”.¹ A latin gyökerű nyelvekben is ezt a jelentés találjuk, s a német *Schweigen* is ebbe az irányba mutat, mint az orosz *молчание*. A magyar névszó és ige azonban a hallással van kapcsolatban, egyfajta figyelmet, befogadó alapállást

1 A Hold barátságos csöndje – *Aeneas* 2, 255.

jelent. A hallgatás a magyarban a hallgat gyakori származéksza-
va, ennek töve a hall ige, végződése pedig a -gat gyakorító ige-
képző, amely a cselekvés tartós voltára utal. A szó két jelentés
érintkezési területén névátvitellel fejlődött ki, az egyik a szófoga-
dás (hallgat rá), a másik a nem beszél.² Erre a nyelvi sajátosságra
később még visszatérek, de előbb az egyház nem-teológiai fogal-
mát kell tisztázni, hogy ne váljék a fejtegetés partalanná.

Az egyházfogalmat a teológiai beszéd részben jogi, részben
misztikus vonatkoztatási rendszerben használja. A mindenkor
hatályos kánonok világosan leírják az egyház lényegét és műkö-
dését, lehetővé téve az intézményben való létet és gondolkodást.
Ez a megközelítés határokat állít fel, illetékességeket alkot és har-
monizál egymással. A misztikus tárgyalásmód pedig az egyház-
zal kapcsolatos lelki-szellemi alapállást hangsúlyozza. Az egy-
ház Pál apostol metaforája szerint Krisztus teste, amit XII. Piusz
pápa emelt normatív rangra 1943-ban a *Mistici corporis* kezdetű
enciklikájával, egy olyan korban, amikor az egyház intézményes
testét kívül-belül megroppantotta a II. világháború és a náci erő-
szak. A II. vatikáni zsinat *Lumen gentium* enciklikája tovább mé-
lyítette a titokzatos testre építhető egyháztant, megpróbálván
egy modelltbe fogni a szervezeti és a misztikus egyházdimenzió-
kat, még inkább összekapcsolni az egyháztant a krisztológiával.
(Vö. LG 7, 8, 50 stb.)

A társadalomtudomány, a szociológia és a politológia az
egyházat saját elméletei és módszerei alapján tárgyalja, a né-
met Max Webertől és Ernst Troeltschtől, illetve a francia Émile
Durkheimtől kiindulva. A vallás és vallásosság intézményi di-
menzióit fogja össze a szociológia egyházképe, a 20. század
elejének szekularizációs jelenségeire reflektálva és az állammal
szembeállítva. Az egyház ebben a felfogásban állammintájú
nagyintézmény, az üdvjavak forgalmazásának és a sajátos mora-
litásnak őrzésére és képviselésére. Az egyház olyan vallási intéz-
mény, amely beilleszkedik a társadalomba, és alapvetően koope-
rál az állammal. Az egyháztagság ebben a kezdeti felfogásban
még nem sokat árult el az egyén magatartásáról és személyes
hitéről, inkább egyfajta tradicionális magától értetődöttséget je-
lentett. A (vallás)szociológia európai alapítói elkülönítették az
egyházat a szektától, amelynek lényege éppen az, hogy felnőtt
döntés alapján verbuválja tagjait, akik arra szövetkeznek, hogy
az isteni viszonyokat megvalósítsák a magán- és társadalmi éle-
tükben. Emiatt a szekták elkülönülnek a társadalmi szokásoktól.

A vallásszociológia későbbi rendszeralkotó képviselői álta-
lában a nyugat-európai, illetve észak-amerikai társadalmi vi-
szonyokra és kutatási adatokra alapozva fejlesztették ki a ma-
guk egyházzszociológiáját, így még a kortárs elméletekben sem
kapott megfelelő szerepet a vallás- és egyházellenes diktatúrák

2 Zaicz Gábor (főszerk.): *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*,
Tinta Könyvek, Budapest 2006.

társadalmi tapasztalata. Ebben ugyanis az egyház egyik legfontosabb szociológiai ismérve, a beilleszkedettség egészen más értelmű, s az egyház tagjai számára a saját vallásuk társadalmi vonatkozásainak jellege jobban hasonlít a szekta típusára, mint az egyházéra. Peter L. Berger klasszikus műve, a *Zwang zur Häresie* meggyőzően mutatta be a hagyományból a döntés felé tolódott vallásosságot.³ Ez az elméletörténeti visszatekintés elsősorban azért fontos, hogy amikor egyházzal beszélünk, akkor differenciáltan taglalhassuk az egyház egészét, s azt a rendkívül sokféle intézményi rétegződést, amelynek rétegeit és elemeit az egész részeként kell értelmezni.

A hallgató egyházzal töprengve tehát figyelemmel kell lennünk a hallgatás többértelműségére, s nem kevésbé az egyházfogalom rétegzettségére is, mindkettőt beleállítva a kortárs magyar társadalom tapasztalati és viszonyrendszerébe.⁴ Erre pedig a feudális társadalomfelfogási logikák erősebben jellemzőek, mint Nyugat-Európára vagy még inkább, mint az USA-ra. A polgárság hiányát még tovább erősítette a kommunista totális mobilizáció, így a társadalom képe kétosztatú maradt, leegyszerűsítve a hatalom és a nép, amely megfelel az évszázadokkal korábbi földesúr és jobbágy, s az évtizedekkel korábbi pártelit és proletárok felosztásnak. Részben ez is az oka annak, hogy az ilyen sorsú társadalmak a populizmusnak jobban termő melegágyai. Csak az utóbbi évtizedek hoztak korlátozott változásokat a valósi alapú civil társadalom kiépülése és megerősödése irányába, amelyhez a szélesebb körben honos társadalom- és egyházkép még csak alig zárkózott fel.

Mindezek figyelembevételével értékelhetjük a következő kutatási adatokat, amelyek az egyház hallgatásával és megszólalásával kapcsolatos elvárásokat mutatják.

Társadalmi elvárások: mire képes válaszolni az egyház?

Az 1997-ben kezdett, majd 2007-ben megismételt nemzetközi adatfelvétel eredményei ugyan régieknek számítanak, mégis alapot adnak egy bizonyos következtetésre az egyházhoz fűződő általános elvárásokkal kapcsolatban. A kutatást Paul M. Zulehner, Niko Toš és Tomka Miklós kezdeményezték 1996-ban, majd 10 évre rá az általam vezetett REVACERN nevű EU-s pályázat keretében megismételhetjük. Az *Aufbruch* (kitörés) nevű kutatás a térség máig legnagyobb vallásszociológiai vállalkozássorozata.⁵ A szokványos kérdéskörökön túlmenően ugyanis, amelyek elsősorban az individuális vallásosság dimenzióit mérik, itt az egy-

3 Bögre Zsuzsanna (szerk.): *Seekers and Dwellers*, Council for Research in Values and Philosophy, Washington, 2015.

4 Máté-Tóth, András: *A People's Church: toward a Seeker-Friendly Catholicism in Hungary*, in Bögre (szerk.), i. m.

5 A kutatás harmadik hullámának megvalósításában csak reménykedhetünk.

ház társadalmi jelenlétével és szerepével kapcsolatos véleményeket és attitűdöket is mérték.⁶

Az eredmények elsősorban abból a szempontból számítanak meglepőnek, hogy az 1997 és 2007 közötti időszak alatt, az általános társadalmi átalakulás és publikus diskurzus erőteljes dinamikája ellenére az egyházzal kapcsolatos összlakossági percepció alig változott. Arra a kérdésre, hogy általánosságban elégedett-e a nagy egyházak tevékenységével, 1997-ben és 2007-ben ugyanolyan arányban válaszoltak igent (24%). Ugyanígy alig van különbség a két lekérdezés eredménye között, amikor arra a kérdésre válaszoltak, hogy a nagy keresztény egyházak az elmúlt tíz esztendőben túl sokat, éppen eleget vagy túl keveset nyilatkoztak. A válaszolók több mint fele (1997-ben 51%-a, 2007-ben 54%-a) vélte úgy, hogy éppen eleget, a másik két lehetőséget arányosan 16 és 21 % közötti tartományban választották. A lakosság a két alkalommal csupán kis különbséggel vélte úgy, hogy a katolikus egyház képes választ adni a családi és a társadalmi problémákra, előbbiekre inkább, mint az utóbbiakra. Az erkölcsi kérdésekre (50/41%) és az élet értelmére (48/42%) vonatkozó válaszadóképességét 2007-ben alacsonyabbra taksálták a megkérdezettek, mint 1997-ben. Ez a két illetékességi területet tartják a válaszadók a legfontosabbaknak. Az ezekre vonatkozó elmozdulás azt jelzi, hogy Magyarországon az egyház (ami alatt ebben az esetben az intézmény hivatalos képviselőit kell érteni) a lakosság megítélésében elsősorban ezeket illetően veszített válaszadóképességéből.

A kutatás eredményeinek tükrében világosan kirajzolódik, hogy az egyházzal szembeni elvárások elsősorban arra vonatkoznak, hogy lelki vigaszt nyújtson, neveljen az erkölcsökre és a kölcsönös tiszteletre, s kevésbé arra, hogy erősítse a nemzeti érzést, s legkevésbé arra, hogy részt vegyen a helyi társadalomban, vagy főlsszólaljon fontos társadalmi kérdésekben. Ha mégis megnyilatkoznak az egyházak, akkor az emberek azt várják el tőlük, hogy inkább a növekvő társadalmi különbségekkel kapcsolatban tegyék, s legkevésbé a kormánypolitikára vonatkozóan. Az egyházak neveljenek a hitre, szolgálják az emberek közötti kiengesztelődést és szálljanak síkra az erkölcsökért.⁷

Ezek az adatok tehát egyrészt azt mutatják, hogy – legalábbis a tíz, illetve húsz esztendővel ezelőtti vélemények tükrében – a társadalom fele elégségesnek tartja az egyházak megszólalását, a közvetlenebb politikai természetű témákban kevésbé, de a lelki és közerkölcsi témákban inkább elvárja a megszólalást. Nem hallgató egyházat, nem a magánélet területére korlátozódó egy-

6 Az adatok innen: Tomka, Miklós – Paul M. Zulehner: *Aufbruch 2007*, Tabellenband, Wien, 2008.

7 Vö. Tomka, Miklós: *Expanding religion: Religious revival in post-communist Central and Eastern Europe*, Walter de Gruyter, Berlin–New York, 2011; Zulehner, Paul M. – Miklós Tomka: *Religion im gesellschaftlichen Kontext Ost (Mittel) Europas*, Schwabenverlag, Ostfildern, 2000.

házat várnak el, hanem meghatározott mértékben és témákban megszólaló egyházat. Az adatok azonban rámutatnak az egyházfelfogással kapcsolatos egyoldalúságra is, miszerint az egyház a társadalom felé legyen politikai, az egyén felé pedig legyen lelki. Az emberek egyházképe olyan egyházat tart helyénvalónak, amely mint nagy intézmény össztársadalmi szinten legyen aktív a fentebb említett területeken és arányban, de az egyén számára más értékeket jelenítsen meg, belső harmóniát és a hit elmélyítését. Erre az egyoldalúságra koncentrálna végeztünk az SZTE Vallástudományi tanszékén gyakorló vallásosok között 2017-ben egy vizsgálatot szakértői mintavétellel, amely még egyértelműbben alátámasztotta, hogy az egyháztól mint nagy intézménytől prófétai jelenlétet, a helyi vallási közösségtől pedig misztikus jelenlétet várnak el a rendszeres templomba járók.

Értelmiségi helyszínelés

A társadalmi elvárások viszonylag pontosan mérhetők közvéleménykutatási eszközökkel. Ezek az adott populáció egészét képviselő adatokat kínálnak további elemzésre. Egy specifikus szegmense a társadalomnak az értelmiség, amely ideális esetben a rációra alapozva igényli és értékeli a megszólalásokat. Az egyházét is. A kortárs magyar értelmiségnek az egyház társadalmi jelenlétével kapcsolatos elvárásairól nem rendelkezőnk empirikus adatokkal, de két jellegzetesség szembeötlően jelen van. Az egyik a marxista alapú vallás- és egyházkritika részben reflektálatlan hagyománya.⁸ A kortárs értelmiség legnagyobb többsége Magyarországon még a Kádár-rendszer tanrendjében tanult az általános iskolától az egyetemig. Az iskolában tanultak nagyjából harmonikusan illeszkedtek a társadalmi nyilvánosságban elhangzottakkal, a politikai szereplők által képviselt gondolati és szimbólumrendszerrel. Ennek a tudástárnak – néhány egyházi gimnázium diákjait leszámítva – mindenki részese és egyenes ági örököse, aki 1990 előtt fejezte be iskolai tanulmányait. Az ebbe a korosztályba tartozók a mai értelmiség meghatározó rétege – függetlenül társadalmi és politikai pozícióiktól. A marxista-leninista vallás- és egyháztan a szociáldarwinizmus logikáját követve a vallást és az egyházat a meghaladott, illetve leküzdendő múlt regresszív erői közé sorolta, szembeállítva a kommunizmus megvalósítása felé törekvő jelennel. Nem nehéz megnevezni e normatív tanítás dogmáit: az egyház a sötét középkor vezető ereje, a feudalizmus és kapitalizmus szellemi és politikai támasza; keresztes-hadjáratok, inkvizíció, boszorkányüldözés, tudományellenesség jellemzik. A modern világban ezeket kiegészíti a demokrácia, a pluralizmus, valamint a női önrendelkezés

8 Máté-Tóth András: *Vallási kommunikáció és vallásdiskurzus*, L'Harmattan, Budapest 2013.

és egyenjogúság ellenzése.⁹ Ezekkel kapcsolatban az egyház aktív és hallatja szavát. De a legsúlyosabb vád az antiszemitizmus, a holokausztban való hallgató bűnrészesség, s a kiskorúakkal szemben elkövetett szexuális visszaélések évtizedes eltussolása.

Ezek a tudások általában reflektálatlanul vannak jelen a kortárs értelmiség gondolatvilágában, s többé vagy kevésbé befolyásolják az egyházzal kapcsolatos alapállásukat. Hiba lenne explicit kontinuitást feltételezni, s egyfajta kulturális vagy teológiai törésvonal meghúzásával két, egymással szembenálló táborra osztani a mai értelmiséget, egyháziásra és egyházellenesre. Inkább egy másik megkülönböztetés tűnik adekvátnak, amely azt firtatja, hogy ezt a szemléleti örökséget milyen módon, eszközökkel és intenzitással sikerült feltárni és kritikus elemzés alá vonni. Az egyház kritikus értelmiségének ebben a vonatkozásban természetes szövetségese (lehet) a nem egyházi kritikus értelmiség, s a mai apologetikának az említett örökséggel szemben kell megtalálnia az értelmiségi egyházi megszólalás tematikáját és kulcsszavait.

Miről hallgat a katolikus egyház Magyarországon?

A II. vatikáni zsinat egyik jelentős szemléleti fordulata az *idők jelei* teológiai szakkifejezéshez kapcsolódik. Többek között ezzel jelezte a zsinat a kortárs társadalommal való párbeszédkészségét, méghozzá nem stratégiai, hanem teológiai alapon. Mert az idők jeleiben az üdvtörténet kortárs vonatkozásai és inspirációi tárulnak fel, s ezek szervesen hozzá tartoznak a Gondviselővel való dialógushoz. A *Gaudium et spes* 4. pontja az idők jelei kifejezést összekapcsolja az egyház válaszadási képességének problematikájával.

Az egyháznak mindig kötelessége vizsgálni és az evangélium fényénél értelmezni az idők jeleit, azért, hogy minden nemzedéknek megfelelő módon tudjunk választ adni az emberek örök kérdéseire a jelen és az eljövendő élet értelméről és e kettő összefüggéseiről. Így tehát ismernie és értenie kell a világot, melyben élünk, várákozásait, vágyait és gyakran drámai vonásait.

A katolikus egyház magyarországi püspöki konferenciájának megnyilatkozásait a fentiek alapján annak fényében kell értékelni, hogy mennyire vannak összhangban az embereket leginkább érdeklő kérdésekkel. A MKPK honlapján közzétett 1990-ben vagy utána publikált megnyilatkozások részben közéleti, részben erkölcsi, részben rituális természetűek. A hivatalos holnapon hozzáférhető összes (62) megnyilatkozás elsősorban közéleti, másodsorban rituális és lelki, végül harmadsorban történelmi természetű. A magyarországi katolikus egyházat legma-

9 Máté-Tóth, András: Challenges for the Catholic Intelligentsia in the Post-Secular Age of Central Europe, *Journal of Religion and Theology* 1, 2017/1.

gasabb szinten képviselő testület 1990 és 2019 között átlagban nagyjából 2 körlevelet adott ki. A közélet, illetve a közjó területén a két legkiemelkedőbb dokumentum az *Igazságosabb és testvériesebb világot* című (1996), amelynek nemzetközi visszhangja is lett, s a *Boldogabb családokért* című 1999-ből. Ezek a megnyilatkozások átfogó, társadalomtudományi és teológiai megalapozottságú dokumentumok. A többi ilyen természetű inkább a parlamenti és önkormányzati választásokkal, illetve bizonyos törvényjavaslatokkal kapcsolatos rövid állásfoglalás. Az erkölcsi természetű nyilatkozatok elsősorban az élet igenléséről tesznek tanúságot. A rituális jellegűek pedig az egyházi év kiemelkedő eseményeit, szentek példáját és imaszándékokat állítanak a hívek elé. A fentebb bemutatott közvéleménykutatási adatok tükrében, mint láttuk, a lakosság elsősorban az élet értelmére vonatkozó megnyilatkozásokat vár, és legkevésbé politikai természetűeket. Az erkölcs vonatkozásában is inkább a közerkölcs, mint a magánerkölcs az a terület, amelyre vonatkozóan az egyházat illetékesnek tekinti. A közölt nyilatkozatok tematikus megoszlása tehát kevésbé illeszkedik a lakosság elvárásaihoz. Természetesen nem lehet arról szó, hogy a nyilatkozatok tartalmát illetően kellene figyelembe venni az elvárásokat, de a témaválasztás tekintetében ez kézenfekvőnek tűnik. A fentebb idézett zsinati dokumentum első mondata így szól: „Az öröm és remény, a gyász és szorongás, mely a mai emberekben, főként a szegényekben és a szorongást szenvedőkben él, Krisztus tanítványainak is öröme és reménye, gyásza és szorongása...” (GS 1.) A nyilatkozatok tematikáját és mennyiségét illetően azon érdemes elgondolkozni, ezek hogyan és milyen mértékben tanúsítják, hogy a krisztuskövetők vezetői valóban osztoznak a mai ember örömeiben és szorongásaiban.

Hallgatástípusok: kényszerű hallgatás

Otto Madr cseh erkölcssteológus elemezte a *Hogyan nem hal meg az egyház / A hallgató egyház* című szamizdat kiadványban a cseh-szlovák egyház belső folyamatait az egyházüldözés idején. A hetvenes években a cseh katolikusok az 1968 utáni csalódást egyfajta katolikus makacssággal és méltósággal próbálták ellensúlyozni. Nem sokkal '68 után ugyanis visszarendeződés történt, a régi káderek visszaszivárogtak a hivatalokba, s a Vatikán keleti politikájának logikáját követve Casaroli bíboros 4 új püspököt szentelt, akik közül három az állam egyházpolitikáját támogatta, s végső soron az ország katolikusai egyedül Tomásek bíborosban találtak támaszt. A cseh katolikusok teológiai és lelkiségi műveket adtak ki szamizdatban, titkos teológiai képzést tartottak fenn, s a második nyilvánosság viszonyai között eleven kate-

komba-egyházban éltek. A Charta 77 és a lengyel pápa 1978-as megválasztása után ez a mozgalom megerősödött.¹⁰

Valamennyire hasonló folyamatok játszódtak le Magyarországon is 1956-ot követően az egyház – elsősorban a városi viszonyok közötti – közösségeiben. A lelkeségi mozgalmak informális csoportjai a „legvidámabb barakk” viszonyait kihasználva a hatalommal nolens-volens együttműködő hivatalos egyházi vezetéssel párhuzamosan működtek. Ebben a hálózatban is jelen voltak színvonalas és karakteres teológusok, lelkiatyák, féllégális szerzetesek és számos művelt elkötelezett civil értelmiségi, akik révén a hagyományos intézményeiben nagyrészt elhallgattatott egyházban mégis hallható maradt az egyház tanítása, és közösségi kerete maradt a krisztuskövetésnek.¹¹

Miközben az egyház vezetése hallgatásra, vagy ami még szívósabb, rendszert dicsőítő nyilatkozattételekre volt kényszerítve, aközben a második nyilvánosság egyháza szabadon szólhatott a viszonylag szűk keretek között. Ez a nagyjából harminc évig tartó folyamat a rendszerváltás utáni időszakra kevés hatást gyakorolt. Tomás Halík kesernyésen jegyzi meg, hogy a földalatti egyház teológiai és pasztorális gyakorlata a szabadság labirintusába tévedt, valahogy visszarendeződték a viszonyok, s az egyház inkább többé, mint kevésbé elveszítette a fonalat a kortárs társadalommal való párbeszédben.¹² A magyar viszonyok is értelmezhetők így, különösen azok részéről, akik a Kádár-rendszer kalandos katolicizmusában megszokott innovációt hiányolják a mai bonyolultabb demokratikus jellegű viszonyok közepette. Az egyház hierarchiája már nincs elhallgattatva, ritkás szavai mégis halkak és bizonytalanok, ha pedig erőteljesek, mintha inkább olyan kérdésekre válaszolnának, amiket kevésbé a mai kor kihívásai fogalmaztak meg.

Az elfeledett Ige

A hallgatásnak lehet azonban egy másik oka is, amely nem a külső körülményekben keresendő, hanem a belsőben. Szilágyi Domokos *Próféta* című verse kezdődik így: „Pedig én tudtam a szót, az Igét!”, majd azzal a fájdalmas vallomással zárul: „Az igét – az

10 https://www.oto-madr.cz/DE/Das-Buch-Wie-Kirche-nicht-stirbt/Die-Kirche-des-Schweigens/_fotogalerie/Wie-Kirche-nicht-stirbt-Die-Kirche-des-Schweigens/11.html (Utolsó letöltés: 2019. 02. 15.)

11 Csak néhány példa: Kamarás István: *Egyházközség-építők. Egyházak és papjaik, Egyház-szociográfiák 1*, Egyházforum Alapítvány, Budapest, 1992; uő: *Búvópatakok*, Magyar Elektronikus Könyvtár, Márton Áron Kiadó, Budapest, 1992), <http://mek.oszk.hu/13000/13004/>; Mezey András: *Hittan a katakombákban. A Csongrád megyei nem hivatalos ifjúságpasztoráció története 1946–1980*, Új Ember Kiadó, Szeged–Budapest, 2015, <http://qulto.bibl.u-szeged.hu/record/-/record/bibJAT00917554>.

12 Halík, Tomás: *All meine Wege sind DIR vertraut: Von der Untergrundkirche ins Labyrinth der Freiheit*, Verlag Herder GmbH, Freiburg im Breisgau, 2014.

Igét elfeledtem. És most már nincs bocsánat.” Minden társadalmi szervezetnek, így az egyháznak is, a világnézetek piaci viszonyai között termékeik, javaik karakterével tisztában kell lennie. Ez a tudás egyrészt magára a termékre vonatkozik, másrészt, egyesek szerint még inkább, arra a kultúrára, amit a termékkel, annak révén sikerrel lehet értékesíteni. Az egyház mint vallási intézmény az üdvjavak tekintetében a normatív tanítás őrzésére és átadására hivatott, a vallási és világnézeti sokféleség viszonyai között. A „termék” örök, de az értékesítésben újként kell megjelenjen. A hallgatás (és a megszólalás) belső körülményeinek elemzésekor mindkét vonatkozásra figyelemmel kell lenni. A helyi egyházi tanítóhivatal, elsősorban a püspökök, a normatív tanítást, egyszerűen szólva a Bibliát és a dogmákat tanulás és továbbtanulás révén ismerték meg. Amint a magyar értelmiség vallásra és egyházra vonatkozó alapállása bizonyos öröklött tudás- és előítéletrendszer révén érthető meg, úgy a kortárs magyar főpapságnak az egyház normatív tanításával kapcsolatos tudásöröksége is meghatározott attól a viszonyrendszertől, amelyben beavatódtak ennek az ismeretnek a mélyeibe. Az 1990 előtt Magyarországon teológiát végzett püspökök, András Imre SJ kifejezésével élve, az állam által pórázon tartott egyház viszonyai között tanultak, beleértve a szakirodalommal való ellátottságot és a tanári kar kiválasztási kritériumának rendszerjellegzeteségeit is.¹³ Sajnos nem állnak rendelkezésre részletes elemzések arról, milyen színvonalú és szemléletű volt az akkori teológiai képzés. Ennek vizsgálata tudná csak árnyaltan feltárni a mai szolgálatban lévő püspökök teológiai felkészültségének legfőbb jellegzetességeit. Arról viszont több beszámoló ismeretes, hogy a II. vatikáni zsinat tanítása és szellemisége mennyire akadozva vált a teológiai oktatás szerves részévé, s mint annyi más egyházi fejlesztési területen, ez is inkább csak a kilencvenes években kapott szabadabb lehetőséget. Mindezek csupán a képzési szisztéma feltételrendszerét érintik, vizsgálati szempontot jelentenek, amely mentén a mai hallgatás és megszólalás tartalmi jellegzetességei árnyaltan vizsgálhatók.

Az egyház normatív tanításának ismerete mellett a mindig új köntösbe öltöztetés követelményének való megfelelés feltételei is lényegesek. A marketing a termék és a piac közötti kommunikáció művészete, amelynek a társadalmi közeg ismerete az egyik legfontosabb kulcsa. A marketing számos meghatározási lehetősége kapcsán a szakma elméleti szakemberei különbséget tesznek az aktivitás-orientált és kapcsolat-orientált felfogás között. Az előbbi a cég belső felkészítésében és külső reklámstratégiájában végzett igyekezetre koncentrál. Az utóbbi pedig a fogyasztókkal való kapcsolatépítésre, amely az igények és trendek megfelelő ismeretét feltételezi. Az egyház számára itt is a jézusi

13 Külföldi (szinte kizárólag római) licenciátust szerzett a mai hivatalban lévő püspökök fele.

maxima az iránymutató: a jó pásztor ismeri juhait (Jn 10, 1-6), amint az Úr ismeri övéit (2Tim 2, 19). A teológiai ismeretek és felkészültségek mellett ennek értelmében az ember- és a társadalomtudományok nélkülözhetetlenül szükségesek ahhoz, hogy az egyház tanítása eljusson az egyház népéhez és a társadalom egészéhez. Az egyház tanítóira is érvényes az, ami minden társadalmi kommunikációban az aktív ágensre, hogy egyfajta folyamatos nyelvtanulás kihívásai közepette kell a képzéseket és a továbbképzéseket megszerkeszteni, elsajátítván és frissítvén a kor nyelvét. Már Nagy Szent Gergely pápa *Regula pastoralis*a (590) is arra tanított, hogy a különböző gondokkal és jellegzetességekkel bíró embereknek más és más pasztorális odafordulásra van szükségük. Ez az alapállás semmit sem veszített érvényességéből. Magyarországon korábban léteztek eredményes kezdeményezések a társadalomismeret elmélyítésére, elsősorban az Országos Lelkipásztori Intézet keretében, Tomka Miklós vezetésével. A nemzeti és nemzetközi eredményeket is felmutató kutatások azonban alig találtak utat a tanításért és a pasztorációért felelős rendszerekbe, s lassan abba is maradtak. Miközben számos országban – nem csak Nyugat-Európában – a társadalomtudományos kutatások eredményeit igénylik és rendszeresen elemzik az egyházi illetékesek, addig Magyarországon ilyenmiről inkább egyéni kezdeményezések szintjén hallani csupán.

Bölcs hallgatás?

Si tacuisses philosophus mansisses (ha hallgattál volna, bölcs maradtál volna) – Boethius alapján, aki azt válaszolta valakinek, amikor firtatta, felismerni-e róla, hogy filozófus: amíg meg nem szólaltál. A hallgatás utalhat meglévő bölcsességre. Am a folyamatos beszéd nemcsak nagy tudásról és a (vallási) igazság ismeretéről tanúskodhat, hanem a megszólaló mélységének hiányáról is, a titkok és a bonyolultabb összefüggések iránti érzéketlenségéről. A magától értetődőségek és nyilvánvalóságok szavakész közlése inkább a beavatottak elkülönülését és felsőbbrendűségét demonstrálja, mint az igazság közös keresésére történő meghívást vagy a felelős vezetést, amely a titkok ösvényein igyekszik együtt lépni a vezetettel. A misztagógia az ósegyházban a szentiségekhez – elsősorban a keresztséghez – történő odavezetést jelentette, a titokba való beavatás alapvető mozzanatát. Különösen a vallási természetű igazságok esetében igaz az általános pedagógiai alapelv, miszerint akkor és úgy kell megtanítani, amikor és ahogyan a befogadó megérett rá. Ebben helye van a hallgatásnak, a tanítványra való odafigyelésnek, s helye a jó időben és megfelelő módon való megszólalásnak is. Zeneértők mondják, hogy a koncertek minőségét sokszor azon lehet lemérni, hogyan képesek az előadók a szünetekkel bánni. A hallgatás a megszólalás mércéje lehet.

Ismert Heinrich Böll *Doktor Murke* összegyűjtött hallgatásai című regénye, amelyben a sok fecsegés és információáradat közepette a főhős, aki a rádió kulturális műsorának szerkesztője, a rögzített felvételekből összegyűjti a szüneteket, amiket a műsorból ki kellett vágni, s ezeket hallgatja. A sok beszéd szóáradatában elveszhet a valódi közlendő, amire a szünetek hallgatásában lehet rátalálni. Ahhoz azonban, hogy ezek a csöndek beszédek lehessenek, szükség van egyfajta *common sense*-re, alapvető és közös tudásra, amely a szavak és megfogalmazások mögött jelen van, s amire a csöndek képesek utalni. Böll idejében talán még rendelkezett a német társadalom ezzel a bizonyos közös kulturális alappal, az alapos és magas szintű képzés eredményeként, a kereszténység alapjaira vonatkozóan is. A katolikus Böll még szembefordíthatta a sok beszédet, amely eltérít ettől a közös alaptól, a hallgatással, amely megengedi annak fölhangzását. Ilyen jellegű közös kulturális alap a magyar társadalom utóbbi évszázadában, nem csak a kereszténység vonatkozásában, szétfoszladozott. Így az egyre növekvő kulturális zajban a hallgatások már nem valami közös alap, hanem inkább valami közös bizonytalanság vagy akár a közös üresség kongását engedik hallani. Az egyházi hallgatás legutóbb talán a Rákosi-rendszerben reménykedhetett abban, hogy mindenki tudja, miről hallgatnak a püspökök. A mai hallgatások inkább a cinkos hallgatás látszatát erősítik, s a babitsi sort tartják tükörként Jónás-egyházunk elé: „vétkesek közt cinkos, aki néma” (*Jónás könyve*).

Stratégiai hallgatás

A kilencvenes évek elején több tudományágban is megjelent a *strategic silence* szakkifejezés, amely az intézkedések mögötti, nem reflektált motívumot fejezi ki. A szerkesztőségekbe beérkezett információkból csak 10% kerül a lapokba, míg a 90% elvetésének van látens logikája.¹⁴ A gazdasági intézkedések jellegességei mögött nemritkán felfedezhető, hogy az alkalmazottak esetében csak a férfiakra gondolnak, a nőkről megfelelnek.¹⁵ Az ilyen és hasonló mögöttes logikákat azért nevezik stratégiai némaságnak, mert a döntési szempontok ugyan nem hallhatók, nem nyilvánosak, mégis az adott területnek nem pusztán egyes intézkedéseit, hanem a lényegi fejlesztési irányát határozzák meg. Hallgatás arról a mögöttes problémáról, amelynek a koncepcióba emelése nélkül a strukturális átalakítások nem hoznak eredményt, hanem tovább görgetik az egyenlőtlenségi viszonyokat.

A különböző típusú egyházi hallgatások társadalomtudományi magyarázatai, amint fentebb láthattuk, történelmi össze-

¹⁴ Lentz, Richard: *The Search for Strategic Silence*, *American Journalism* 8, 1991/1.

¹⁵ Bakker, Isabella: *The strategic silence. Gender and economic policy*, Zed Books, London, 1994.

függésekre, tudásörökségre és társadalomismeretre alapoznak. Minthogy az egyház sajátosan vallási intézmény, a vallási dimenzióból vett magyarázatok kiemelten fontosak. A mélyreható és tartós egyházi fordulatokat, reformokat, megújulásokat az Isten előtti hallgatás, az Istenre hallgatás előzte meg; ebből az inspirációból fakadtak. A nagy próféták, Jézus és a szentek életében megfigyelhető a csönd, a visszavonulás kontinuitása. A hallgatás magyar kifejezése plasztikusan utal erre az odafigyelésre, a legmélyebb és legradikálisabb vallási forrásokkal való odaadó és engedelmeskedni kész kapcsolatra. „Aki alámerül Istenbe, a szegények között bukkan föl” – Paul M. Zulehner így fogalmazza meg szemléletének egyik gyújtópontját, amelyre gyakorlati és lelkeség-teológiáját felépítette.¹⁶ Ugyanezt az összefüggést láthatjuk XVI. Benedek *Deus Caritas est* (2005), s nem különben Ferenc pápa *Evangelii Gaudium* (2013) című enciklikájában. Nem a megszólalások sűrűsége, tematikája, bátorsága az a sajátosan vallási kritérium, amelyet az egyház hallgatásainak elemzése kapcsán érvényesítenünk kell, hanem az isteni dimenzió felismerhetősége, amely az önzetlen szeretetben, kiemelten a szegények mellett elszánt tanúságtételben érhető tetten. A Máriáról és Mártáról szóló evangéliumi jelenet (Lk 10, 38-42) ebben az összefüggésben nem az egyház két külön tevékenységi területét jeleníti meg, hanem az egyház vallási lényegét, amelynek minden hallgatásában és megszólalásában, elvonulásában és cselekvésében Mária és Márta egyszerre van jelen. Csak ha Mária jelen van, aki Jézusra koncentrált, akkor lehet jelen Márta, aki a szolgálatra koncentrált.

Az egyház hallgatásai és megszólalásai a kortárs magyarországi viszonyok között annak a szorongató kérdésnek megválaszolását igénylik, hogy vajon mögöttük nem az Istenbe ágyazottság elbizonytalanodása jelenti-e a *strategic silence*-t? Vajon a kortárs emberi és társadalmi viszonyok iránti szakszerű és szenvedélyes érdeklődés alacsony szintje és a társadalmi kérdéseket illetően a megszólalások esetlegessége és időszerűtlensége első sorban nem valamiféle spirituális gyökértelenségre tűnik utalni? Vajon az a félelem vagy óvatosság, amivel a plébániai lelkipásztorokodás, a hitoktatás, a papképzés, valamint az egyházi és társadalmi strukturális bűnök témáihoz nyúl a mai egyházi vezetés, első sorban nem azt sugallja, hogy Mária figyelme elterelődött Jézusról?

A fentiekben röviden számba vett hallgatás-típusok számos okra vezethetők vissza, politikaira, képzettségbelire, időzítésre, hitmélységre és másokra, amik itt nem kerültek szóba. Talán nem túlzás azt állítani, hogy ezek az okok nem kis részben arra a geopolitikai és geokulturális alaphelyzetre vezethetők vissza, amit Bibó István zsákutcás társadalomfejlődésnek nevez, amely kifejezetten a kelet-közép-európai társadalmak sajátja –

16 Zulehner, Paul M.: *Das Gottesgerücht: Bausteine für eine Kirche der Zukunft*, Patmos-Verlag, Ostfildern, 1987; uó: *Christenmut. Geistliche Übungen*, Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh, 2010.

benne Magyarországé is. Tőlünk nyugatabbra is és keletebbre is határozottabb egyházi jelenléttel találkozni a nyilvánosságban – függetlenül annak tartalmától és irányultságától. Ennek a meghatározottságnak szóba hozása nagyban hozzájárulhatna a kiegyensúlyozottabb helyzetelemzésekhez, nem utolsósorban ahhoz, hogy a hallgatással kapcsolatban felmerülő kérdések ne hangozzanak vádnak, s az egyházi apologetika érvelést jelenthessen és nem elutasítást.

Ezek a kérdések szorongatók, s egyáltalán nemcsak a főpásztorokra vonatkoznak, hanem az egyház egész közösségére is. Miközben az imént említett összes területen a hiteles tanúságtétel számos eseteivel találkozni, a nyílt és félelemmentes belső kommunikáció csak sporadikusan van jelen. Csak a mély hit és lelkiesség képesíti az egyházat, hogy közösségi identitásának alapjairól elkötelezetten és intenzíven elmélkedjék, magára vállalva az evangéliumi százados vallomást: „hiszek Uram, segíts hitetlenségemben” (Mk 9,24).